

Костянтин КОНДРАТЮК

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ЗУНР

У статті аналізуються питання, які все ще залишаються в історіографії Західноукраїнської Народної Республіки. Автор звертає увагу на контроверсійні точки зору щодо революційних подій, які відбулися 1 листопада 1918 р. у Львові, стосовно часу існування ЗУНР, Акту злуки УНР та ЗУНР, причин поразки Української Галицької армії тощо.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, українська історіографія, дискусійні питання.

Історії Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) присвячено чималу кількість літератури, різнопланової за проблематикою, широтою висвітлюваних аспектів, а також за формою і жанром. Широкий є спектр видань: від газетної публіцистики до фрагментів в окремих працях і монографіях. Їх аналіз засвідчує, що в історії ЗУНР є чимало дискусійних моментів.

Так, тернопільські історики Богдан Лановик і Микола Лазарович події 1 листопада 1918 р. у Львові називають військовим переворотом¹. Ярослав Дашкевич з цього приводу наголошує, що це досить непродуманий термін. Насправді, зазначає він, ні у Львові, ні в інших містах Східної Галичини жодного перевороту не відбулося. На той час Австро-Угорська монархія програла війну з Антантою і вже у жовтні 1918 р. перебувала в стадії політичного колапсу, а частково й хаосу. 19 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада (УНРада) проголосила українську державність. 1 листопада у Львові та в інших містах відбулася – внаслідок організаційної діяльності Військового комітету при УНРаді, що підготували адміністративні та військові структури в повітових містах української частини Галичини – перехід влади від Австрії до України. З 19 жовтня українська влада вже була легітимною. В жодній місцевості ні австрійська адміністрація, ні австрійська армія не чинили опору. “Переворотом” назвала дії легальної української влади польська сторона. Цю дезорієнтуючу назву не без тенденційності підхопила польська історіографія й деякі романтизовані українські історики².

До речі, серед сучасних польських істориків є дослідники, зокрема Мацей Козловський, який досить високо оцінює організаційні зусилля українських діячів щодо перебрання влади у Східній Галичині в листопаді 1918 р. і проголошення ЗУНР. М. Козловський у своїй монографії нетрадиційно для польської історіографії навів документи, які засвідчили присутність у польському таборі осіб, які засуджували збройний опір частини польських мешканців Львова українській владі³.

Аналіз публікацій показав, що українські історики називають різні дати проголошення ЗУНР. Так, Богдан Гудь вважає що ЗУНР проголошено 1 листо-

пада 1918 р.⁴. Натомість Борис Тищик стверджує, що УНРада визначила назву української держави – Західно-Українська Народна Республіка – 9 листопада⁵. Згідно з правовими нормами ЗУНР була проголошена 13 листопада 1918 р. Саме того дня УНРада ухвалила “Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії”. Перший артикул Закону встановлював назву держави – Західно-Українська Народна Республіка, визначав її територію.

У сучасній вітчизняній навчальній літературі зустрічаємо суперечливі твердження щодо революції на західноукраїнських землях. Тернопільські історики П. Коріненко та А. Фартушняк стверджують, що “спільним для революційних процесів 1917–1920 рр. в Україні було те, що вони проявилися в трьох революціях: національно-демократичній і соціалістичній у Наддніпрянській Україні, народно-демократичній – у Західній Україні, які відбивали чітко визначені політичні курси та шляхи їх реалізації”⁶. Мимоволі чи свідомо, автори протиставляють національно-демократичній революції в Наддніпрянщині народно-демократичну революцію в західних землях України. При цьому варто зазначити те, що ще в період хрущовської “відлиги” старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР у м. Львові Олександр Карпенко обґрунтовано довів, що жовтнево-листопадові події 1918 р. у західноукраїнському регіоні були частиною єдиної національно-демократичної революції на теренах Австро-Угорщини, яка завершилася створенням національних держав, зокрема ЗУНР⁷. На нашу думку, в листопаді 1918 р. на західноукраїнських землях розпочалася національно-демократична революція, головним змістом якої була боротьба українського населення за своє національне і соціальне визволення, створення власної соборної демократичної держави зі справедливим суспільним устроєм.

Різні підходи виявили дослідники при визначенні хронологічних рамок існування Західноукраїнської Народної Республіки. Одні дотримуються 1918–1923 р.⁸, інші – 1918–1919 рр.⁹. Подібне спостерігаємо і в трактуванні війни 1918–1919 р. Одні автори називають її українсько-польською війною¹⁰, інші – польсько-українською¹¹.

Щодо років існування ЗУНР, слід наголосити, що державність не була повністю ліквідована з моментом польської окупації Східної Галичини. Вона існувала й надалі та уособлювалася не лише в екзильному уряді у Відні, а й в політичних організаціях у краї, які підтримували політику цього уряду, ігноруючи польську владу. У 1920–1922 рр. існував спільний фронт трьох галицьких партій – трудової, радикальної та християнсько-суспільної, з яким у багатьох випадках фактично солідаризувалися соціал-демократична партія, національно орієнтована частина КПСГ і Руський виконавчий комітет. Ці організації спиралися на розгалужену мережу громадських об’єднань. Існували й підпільні збройні сили – УВО та інші угруповання галицьких військовиків. Березнева 1923 р. ухвала Ради послів держав Антанти призвела до зруйнування державних структур ЗУНР, а політичні сили Галичини пішли різними шляхами і вже ніколи не досягали такого рівня національної солідарності, як у часи боротьби за державність ЗУНР¹².

Практично всі українські історики відзначають велику державотворчу діяльність властей ЗУНР. Дещо повільніше, на думку Олександра Карпенка, розвивалося

законотворення в соціально-економічній сфері. Так, закон про землю був виданий лише в середині квітня 1919 р. і за своїм змістом не міг задовольнити селянських мас, оскільки багато з питань не вирішував¹³.

Цю тезу дещо урівноважують висновки Олега Павлишина. Політична зрілість керівництва ЗУНР, – зазначає він, – виявилася в стратегічному підході до аграрного питання та несприйнятті популістських гасел, прагненні розв'язати проблему, не лише забезпечивши інтереси мало – і безземельного населення, але й водночас створивши умови для ефективного землекористування. Ще однією особливістю галицько-українського революційного досвіду була однаковість різних верств щодо збереження права власності.

Водночас УНРада не зуміла знайти компроміс між внутрішніми соціальними обставинами і прогнозованими зовнішньополітичними наслідками. Намагання керівників ЗУНР вирішити складну дилему – задовольнити вимоги найширших мас і водночас зберегти міжнародне реноме як антибільшовицького режиму – завело західноукраїнських лідерів у глухий кут. Принципові питання реформи – граничні межі вивласнення та відшкодування за землю було передано майбутньому Союму ЗО УНР. Відтак оголошений земельний закон не мав завершеного вигляду й не став стабілізуючим чинником суспільно-політичного життя молодій республіці¹⁴.

Дискусійною серед українських істориків є тема переговорів у Ходорові в лютому 1919 р. Нагадаємо, що командування УГА в лютому розпочало Вовчухівську операцію, у результаті її успішного завершення планувало, оволодівши залізницею Львів–Перемишль, здобути Львів та Перемишль і вийти на лінію річки Сян. Успішно розпочату операцію було зупинено 25 лютого 1919 р. за вимогою Найвищої Ради держав Антанти. У Східну Галичину прибула дипломатична місія на чолі з французьким генералом Бартелемі. Під час переговорів українська делегація зрозуміла, що Антанта підтримує Польщу. Місія союзників визначила демаркаційну лінію розмежування воюючих сторін. За поляками мав залишатися Львів і Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн. Українська делегація відкинула пропозиції місії Бартелемі, тож воєнні дії відновилися.

З цього приводу львівський історик Вадим Ададуrow стверджує, що розрив перемир'я завдав шкоди керівництву ЗУНР, яке обрало стратегію фаталіста: або все, або нічого¹⁵. Натомість Микола Литвин вважає, що за тодішньої військово-політичної ситуації у Східній Галичині, враховуючи психологічні настрої армії та народу й орієнтуючись на усталені норми міжнародного права, уряд ЗУНР і командування Галицької армії обрали єдино можливу на той час ухвалу. Вже 19 березня Верховна Рада країн Антанти, розглядаючи східногалицьке питання, повернулася до проблеми нових переговорів щодо перемир'я¹⁶.

С. Макарчук, розглядаючи концептуальні аспекти сучасної польської історіографії ЗУНР, зазначає: “Польські автори майже без винятку критикують поступливість українського керівництва на переговорах з поляками, що велися за участю чи під зверхністю представників Антанти, зокрема, на переговорах за участю місії Бартелемі. Мовляв, коли б українці в лютому 1919 р. прийняли лінію Бартелемі – Кам'янка Струмилова, Перемишляни–Бібрка–західніше Стрия – то могли б зберегти свою державу на двох третинах території Східної Галичини і здобули б визнання Антанти.

Наступний історичний розвиток, наголошує історик, показав, що таке “сприятливе” для українців розв’язання навряд чи могло б вважатися позитивним в історичній перспективі. При приблизному повторенні сценарію Другої світової війни на західноукраїнському просторі лінія Бартелемі могла б навечно стати західним кордоном України, а доля українців західніше тієї лінії випередити долю населення на захід від лінії Керзона. Справді, політичні керівники повинні бути гнучкими на переговорах, але вони не мають права поступатися тоді, коли йдеться про очевидне руйнування національного тіла народу¹⁷.

Деякі дослідники, характеризуючи Акт злуки двох українських держав – УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р. наголошують на тому, що він мав тільки “декларативне значення” і не реалізовувався на практиці¹⁸. Оцінюючи Акт злуки 22 січня 1919 р., мусимо констатувати, пише Євген Хлюпін, що незважаючи на його історичне значення, об’єднання УНР і ЗУНР не стало тривалою реальністю. Обидва уряди так і не спромоглися розробити конкретний механізм інтеграції. Правова база проголошеної 22 січня 1919 р. соборної УНР була суперечливою. УНР набула юридичного статусу і як формально єдина держава, і як перехідне державне утворення, що мало виразні риси конфедерації¹⁹. Дійсно, правно-політична регламентація об’єднання не була відрегульована належним чином. Однак слід не забувати й того, що тоді почалися серйозні ідейні взаємовпливи між керівництвом обох частин України, обопільний обмін фахівцями, економічна взаємодопомога та й, врешті, спільні дії Наддніпрянської й Української Галицької армій у 1919–1920 рр.

Окремі історики вважають, що Є. Петрушевич був президентом ЗУНР. Зокрема, Орест Субтельний стверджує, що “Президентом ЗУНР автоматично став голова Української Національної Ради Євген Петрушевич”²⁰. У двотомному виданні “Народжені Україною” йдеться про те, що Є. Петрушевич був обраний головою ЗУНР²¹. В дійсності Є. Петрушевич ні президентом, ні головою ЗУНР не був. Він обіймав посаду голови (президента) Української Національної Ради з 19 жовтня 1918 р.²² 4 січня 1919 р. на засіданні УНРади в Станиславові була утворена Президія Ради у складі президента (голови ради) і чотирьох його заступників. Президентом УНРади було знову обрано Є. Петрушевича. На цьому ж засіданні утворено ще один важливий орган – Виділ (президію) УНРади. Він складався з Президента ради і дев’яти її членів та виконував функції колегіального глави держави²³.

9 червня 1919 р. замість десятиособового Виділу (президії) УНРада призначила свого голову Євгена Петрушевича повновладним диктатором західних областей УНР. З цього приводу Я. Дашкевич зауважує, що УНРада не завагалася відверто запровадити непопулярний у т.зв. демократичному світі пост і титул (хоча вони практично зреалізовані у значній частині формальних демократій)²⁴.

Не важко побачити розбіжності серед дослідників щодо чисельності польської армії генерала Ю. Галлера. Так, М. Литвин стверджує, що у травні 1919 р. на Галицькому фронті з’явилася 60-тисячна армія Галлера, яка була сформована, вишколена і озброєна у Франції. На той час чисельність Галицької армії становила близько 40 тис. осіб²⁵. Натомість Борис Савчук пише, що проти ЗУНР була спрямована (фактично з санкції Антанти) і армія ген. Галлера – 80 тис. вояків, понад 200 гармат, 900 кулеметів²⁶. Той же автор додає, що сили поляків на східногалицькому фронті разом з галлерівською армією зросли до 100 тисяч.

С. Макарчук дещо по-іншому оцінює сили військ генерала Галлера в Східній Галичині. “У квітні 1919 р. з Франції через Німеччину до Польщі було перекинуто армію генерала Галлера. Ця армія налічувала близько 80 тис. жовнірів. Частина її була направлена на Волинь, де з’єдналася з групою Бабінського, а інша стрілецька дивізія галлерчиків опинилася в Галичині, з’єднавшись із військами групи генерала Івашкевича. На передній лінії фронту із ЗУНР поляки зосредили 50 тис. жовнірів, 200 гармат. Передбачалася найбільша воєнна операція з усіх, які до того здійснювало польське військо²⁷. З наведеного матеріалу не зовсім зрозуміло, скільки ж військовиків армії Галлера взяли участь у бойових діях проти УГА в 1919 р.

Не цілком з’ясованим залишається питання: кому належить ідея і план Чортківської наступальної операції УГА у червні 1919 р. С. Макарчук зазначає, що Чортківський протинаступ пов’язують головно з іменем генерала Олександра Грекова. Є твердження і про те, що план протинаступу вродився у штабі 2-го корпусу полковника Мирона Тарнавського. Так чи інакше, пише дослідник, контрнаступ розпочався 8 червня. Його почали 3-тя і 7-ма бригади другого корпусу, які в той день відбили у поляків Ягольницю, а ввечері – Чортків²⁸.

З огляду на масштабність наступу, – пише Борис Савчук, – важко погодитися з думкою, що ця заслуга належить “виключно” фронтовим командирам, які, до того ж, мало не самочинно, як це інколи подається, розпочали наступ. Разом з тим, факт початку операції без урахування людських і матеріальних ресурсів підтверджує значний тиск і з їхнього боку.

Головним фактором, що зумовив наступ, на думку цього історика, стали настрої, які на той час панували в армії. Лейтмотивом наради військового командування 5 червня в Товстій стала констатація, що вояцтво змучене “не боями, а тільки безбоєвим відступом”, що “не ворог, а зневіра і розпука знищать” армію. Перший наказ від 7 червня про наступ на Чортків віддав М. Омелянович-Павленко. Новопризначений головнокомандувач О. Греков 9 червня видав свій знаменитий “Наказ військам”, який наголошував: “від сьогодні ми будемо знати тільки слово “вперед” і боєм та хоробрістю добудемо назад нашу землю”²⁹.

Іншої версії дотримується М. Литвин. Дослідник стверджує, що розпорядження готуватися до рішучого наступу 5 червня 1919 р. віддав начальник штабу армії полковник В. Курманович. Обговоривши становище на фронті та стан армії зі старшинами оперативного управління В. Льобковіцем і Ф. Льонером, він підписав довгоочікуваний у війську наказ, а його штаб активно почав готувати план наступальної операції.

Ввечері того самого дня до полковника В. Курмановича у с. Товсте, де розмістилася Начальна Команда Галицької армії, прибула делегація старшин Другого корпусу. Вона запропонувала розглянути їх пропозиції щодо контрнаступу найближчими днями. Ініціатива частин Другого корпусу відповідала планам Начальної Команди і негайно була підтримана. Вже 7 червня видано наказ за підписом генерала Омеляновича-Павленка про наступальну операцію у районі Чорткова силами 3-ї і 7-ї бригад Другого корпусу. Його відразу затвердив новий командувач УГА генерал О. Греков. Однак деякі військовики старших рангів, підкреслює М. Литвин, спершу навіть генерал Омелянович-Павленко, скептично поставилися до наміру розпочати наступальну операцію. Проте генерал Греков, підтриманий командирами

корпусів і більшістю бригад, зумів переконати уряд у можливості успішного здійснення офензиви, яка підніме міжнародний престиж ЗУНР і морально-політичний дух армії³⁰.

Загалом історикам варто уважніше ставитися до наведення в публікаціях кількості військових сил противників. Наприклад, М. Литвин в “Історії Львова”, (Том 3) пише про те, що в кінці червня 1919 р. польські бойові ряди зросли до 38 613 багнетів і 2 144 шабель. Разом це виносило майже 41 тис. У Галицькій армії на той час було лише 24 300 багнетів і 400 шабель, тобто 25 тис. вояків³¹. Натомість у навчальному посібнику “Історія України ХХ – початку ХХІ століття” стверджується, що у липні 1919 р. із-за Збруча перейшла 85-тисячна Українська Галицька армія, що відступала під тиском польських легіонів³².

Дискусійним серед сучасних українських істориків є питання визначення головних причин поразки ЗУНР. Б. Савчук головною причиною поразки у національно-визвольних змаганнях вважає орієнтацію Проводу не на внутрішні сили, а на зовнішньополітичну допомогу. Війна з Польщею, на його думку, була також програна через брак здібного командування, диктат політичних чинників і, зрештою, різним потенціалом сторін³³.

С. Макачук вважає, що найсуттєвішим фактором, який призвів до поразки ЗУНР, був радянський. Поразки, завдані Українській Народній Республіці російсько-більшовицькою Червоною армією, потягнули за собою і поразки Галицької армії на польському та інших фронтах. Другою причиною поразки Галицької армії, навіть якщо не брати до уваги антантівські допомоги польському війську, була загальна перевага весною 1919 р. останнього в чисельності, в якості командного складу, в озброєнні та оснащенні, а також в матеріальному забезпеченні. Історик наводить й інші причини, які не дозволили відстояти і захистити ЗУНР перед польською агресією³⁴.

Від себе додамо, що головною причиною поразки ЗУНР були зовнішні чинники. Невдача була зумовлена не тільки переважаючою силою поляків, але й позицією Румунії, Росії, Угорщини і що дуже важливо – країн Антанти. Англія і Франція з готовністю надавали збройну й дипломатичну допомогу новоствореним у Східній Європі національним державам, однак відвернулися від галицьких українців і стали на бік Польщі. Попри існування внутрішніх недоліків, ЗУНР могла б їх перебороти, якби зовнішньополітична ситуація була більш сприятливою.

Безперечно, поразку ЗУНР зумовила велика кількість факторів. Однак падіння ЗУНР не перекреслило її ролі в історичному поступі українського народу на шляху до національної свободи і державної незалежності. Реальне існування впродовж восьми з половиною місяців національної держави внесло в український рух єдину кінцеву мету – здобуття самостійної соборної держави.

¹ Лановик Б., Лазарович М. Історія України. Навч. посібник. – К., 2006. – С. 330.

² Дашкевич Я. ЗУНР: позитивний і негативний досвід // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 357.

³ Kozłowski M. Miedzy Sanem a Zbuczem. Walki o Lwow i Galicje Wschodnia 1918–1919. – Krakow, 1990.

- ⁴ Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів у XIX – першій половині XX ст. – Львів, 2006. – С. 311.
- ⁵ Тищик Б. Законотворча діяльність та державний устрій ЗУНР // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. - № 5–6. – С. 195.
- ⁶ Коріненко П., Фартушняк А. Курс лекцій з історії України. У 4-х частинах. – Ч. III. – Новітня історія України. – Тернопіль, 2007. – С. 197.
- ⁷ Карпенко О. До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 році // З історії західноукраїнських земель. – Вип. 1. – К., 1957.
- ⁸ Тищик Б., Вівчаренко О. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. – Коломия, 1993; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. – Історія. – Івано-Франківськ, 2001.
- ⁹ Сеньків М., Думинець І. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1919 рр. – Дрогобич. 1996.
- ¹⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998.
- ¹¹ Зашкільняк Л. Польсько-українська війна 1918–1919 рр. у висвітленні сучасної польської історіографії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 6. – Львів, 2000.
- ¹² Зайцев О. Екзильний уряд ЗУНР і українські політичні організації Галичини (1919–1923)// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.6. – Львів, 2000. – С. 193.
- ¹³ Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. – Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 600.
- ¹⁴ Павлишин О. Підготовка аграрної реформи в ЗО УНР// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.6. – Львів, 2000. – С. 180.
- ¹⁵ Ададуров В. Політика Франції стосовно українсько-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 р.// Україна в минулому. – Вип. VII. – Львів, 1995. – С. 30.
- ¹⁶ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 270.
- ¹⁷ Макарчук С. Концептуальні аспекти сучасної польської історіографії //Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.6. – Львів, 2000. – С. 13–14.
- ¹⁸ Про це див.: Павлишин О. Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.)// Вісник Львівського університету. – Серія історична. – Вип.37. – Част. I. – Львів, 2002. – С. 327.
- ¹⁹ Хлюпін Є. Перші контакти урядів ЗУНР та УНР// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.6. – Львів, 2000. – С. 239.
- ²⁰ Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991. – С. 322.
- ²¹ Народжені Україною. Меморіальний альманах у двох томах. – Т.2. – К., 2002. – С. 318.
- ²² Діло.–1918. – 20 жовтня.
- ²³ Вістник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки. – Вип. I. – 31 січня 1919 р. – С. 2–3.
- ²⁴ Дашкевич Я. ЗУНР: позитивний і негативний досвід // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 357.
- ²⁵ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 393.
- ²⁶ Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. – Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 278.
- ²⁷ Макарчук С. Українська республіка галичан. – Львів, 1997. – С. 165.
- ²⁸ Макарчук С. Українська республіка галичан. – Львів, 1997. – С. 171–172.
- ²⁹ Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. – Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 280–282.
- ³⁰ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 371–372.
- ³¹ Історія Львова. У трьох томах. – Т. 3. – Львів, 2007. – С. 34.
- ³² Історія України XX – початку XXI ст.. Навч. посібник // П. Панченко, Н. Барановська, С. Падалка та ін. – К., 2004. – С. 44-45.
- ³³ Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. – Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 331.
- ³⁴ Макарчук С. Українська республіка галичан. – Львів, 1997. – С. 184-185.

Kostiantyn Kondratiuk. CONTROVERSIAL QUESTIONS OF THE HISTORY OF THE ZUNR

The author of the article analyses the questions that are still disputable in modern Ukrainian historiography. The author attracts our attention to the controversial points of view concerning the type of revolutionary events which took place on the 1 st of November 1918 in Lviv, concerning the time of WUPR existence, concerning the Act of Unification of Western Ukrainian People's Republic and Ukrainian People's Republic, concerning the reasons of the defeat of Ukrainian army, etc.

Key words: *Western Ukrainian People's Republic, Ukrainian historiography, disputable questions.*